

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA

XI

I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA

1

redakcja Janusz Trempała

1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA

3

Maria Kielar-Turska

- 1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo 3
 - 1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza 4
 - 1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu 5
 - 1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku 6
 - 1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku 6
 - 1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku 7
- 1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem 8
 - 1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku 8
 - 1.2.2. Prace okresu międzywojennego 12
 - 1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia 16
 - 1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce 18
- 1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem 22
- 1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej 23
- 1.5. Podsumowanie 26

2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO

28

Janusz Trempała

- 2.1. Pojmowanie rozwoju 28
 - 2.1.1. Pojęcie rozwoju 28
 - 2.1.2. Cechy zmian rozwojowych 31

- 2.2. Rodzaje zmian rozwojowych 36
 - 2.2.1. Zmiany ontogenetyczne 36
 - 2.2.2. Czas i zakres występowania zmian 37
 - 2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca 38
- 2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych 38
 - 2.3.1. Mikro- i makrorozwój 38
 - 2.3.2. Poziom makroskopowy 39
 - 2.3.3. Poziom mikroskopowy 40
- 2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych 42
 - 2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych 43
 - 2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych 45
- 2.5. Podsumowanie 48

3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ

50

Janusz Trempała

- 3.1. Natura a kultura 50
 - 3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie 50
 - 3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń 53
- 3.2. Geny a środowisko 58
 - 3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania 58
 - 3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego 60
 - 3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia 61
- 3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych 63
 - 3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji 63
 - 3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym 64
 - 3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju 68
- 3.4. Podsumowanie 69

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO 71*Hanna Liberska*

- 4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego 71
- 4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka 72
 - 4.2.1. Teorie psychoanalityczne 72
 - 4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się 80
 - 4.2.3. Teorie poznawcze 85
 - 4.2.4. Teorie etologiczne 95
 - 4.2.5. Podejście humanistyczne 102
 - 4.2.6. Podejście socjologiczne 104
 - 4.2.7. Podejście ekologiczne 105
 - 4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne 107
- 4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej 113
 - 4.3.1. Koncepcja strukturalizacji i restrukturalizacji doświadczenia Tyszkowej 113
 - 4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej 115
 - 4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego 117
 - 4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały 119
 - 4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej 120
 - 4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrasieńskiego 121
 - 4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego 123
- 4.4. Podsumowanie 125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA 127*Janusz Trempała i Marian Olejnik*

- 5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej 127
 - 5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie 127
 - 5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne 129
 - 5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy 132
- 5.2. Plany badań rozwojowych 133
 - 5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go 133
 - 5.2.2. Strategie tradycyjne 134
 - 5.2.3. Strategie sekwencyjne 136
- 5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli 137
- 5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym 140
- 5.5. Podsumowanie 142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA 145*redakcja Maria Kiełar-Turska***6. OKRES PRENATALNY 147***Dorota Kornas-Bieli*

- 6.1. Embrionalny okres życia 147
 - 6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia 147
 - 6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka 149

- 6.2. Płodowy okres życia 153
 - 6.2.1. Rozwój fizyczny 153
 - 6.2.2. Rozwój motoryczny 157
 - 6.2.3. Rozwój zmysłów 159
 - 6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego 163
 - 6.2.5. Komunikacja prenatalna 166
 - 6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka 169
- 6.3. Narodziny jako etap rozwojowy 169
- 6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym 170

7. WCZESNE DZIECIŃSTWO 172*Marta Białicka-Pikul*

- 7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia 172
 - 7.1.1. Noworodek 172
 - 7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia 174
 - 7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie 183
 - 7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt 187
- 7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia 189
 - 7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 189
 - 7.2.2. Rozwój poznawczy 190
 - 7.2.3. Rozwój komunikacji i języka 192
 - 7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 194
 - 7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność 196
- 7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa 200

8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO – WIEK PRZEDSZKOLNY 202*Maria Kiełar-Turska*

- 8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 202
- 8.2. Rozwój poznawczy 204
 - 8.2.1. Sprawności percepcyjne 204
 - 8.2.2. Funkcje zarządzające 205
 - 8.2.3. Pamięć 206
 - 8.2.4. Myślenie 208
 - 8.2.5. Reprezentacja poznawcza 212
- 8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 215
- 8.4. Rozwój emocjonalny 219
- 8.5. Rozwój społeczny 221
- 8.6. Dziecięca moralność 223
- 8.7. Osobowość dziecka 224
- 8.8. Formy aktywności 226
- 8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa 229

9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO – MŁODSZY WIEK SZKOLNY 234*Anna Kołodziejczyk*

- 9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 235
 - 9.1.1. Rozwój fizyczny 235
 - 9.1.2. Sprawność motoryczna 235

- 9.2. Rozwój poznawczy 235
 - 9.2.1. Rozwój myślenia logicznego 235
 - 9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji 236
 - 9.2.3. Obraz świata 240
- 9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 242
 - 9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi 242
 - 9.3.2. Sprawności komunikacyjne 242
 - 9.3.3. Język pisany 243
- 9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 245
 - 9.4.1. Rozwój percepcji społecznej 245
 - 9.4.2. Rozwój relacji z innymi 245
 - 9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji 247
- 9.5. Rozwój moralny 249
- 9.6. Osobowość 251
- 9.7. Formy aktywności 253
- 9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa 254

10. DORASTANIE 259

Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko

- 10.1. Rozwój biologiczny 259
 - 10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiąganie wyglądu człowieka dorosłego 259
 - 10.1.2. Rozwój seksualny – ku zachowaniom intymnym 261
- 10.2. Rozwój poznawczy 263
 - 10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości 263
 - 10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji 264
 - 10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania 264
 - 10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji 265
 - 10.2.5. Pamięć w okresie dorastania 266
- 10.3. Rozwój emocjonalny 266
 - 10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej 266
 - 10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości 268
- 10.4. Rozwój osobowości 269
 - 10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego 269
 - 10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających 270
 - 10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających 271
 - 10.4.4. Rozwój tożsamości 273
- 10.5. Rozwój moralny 274
 - 10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej 274

- 10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne 275
- 10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających 277
- 10.6. Rozwój społeczny 277
 - 10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami 277
 - 10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie 279
- 10.7. Zachowanie młodzieży – przegląd wybranych zagadnień 280
 - 10.7.1. Zachowania pozytywne 280
 - 10.7.2. Zachowania negatywne 281
- 10.8. Podstawowe formy aktywności 283
- 10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania 283

11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ 287

Ewa Gurba

- 11.1. Wkraczanie w dorosłość 287
- 11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy 289
- 11.3. Rozwój fizyczny 292
- 11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny 293
 - 11.4.1. Rozwój emocjonalny 293
 - 11.4.2. Związki intymne 294
 - 11.4.3. Małżeństwo i rodzina 295
 - 11.4.4. Aktywność zawodowa 297
- 11.5. Rozwój poznawczy 298
 - 11.5.1. Perspektywa psychometryczna 298
 - 11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna 299
- 11.6. Rozwój moralny 303
- 11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej 305
 - 11.7.1. Zmiany w strukturze Ja 305
 - 11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości 306
 - 11.7.3. Rozwój tożsamości 308
- 11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości 309

12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ 312

Marian Olejnik

- 12.1. Rozwój fizyczny 312
 - 12.1.1. Funkcje czuciowe 312
 - 12.1.2. Funkcje psychomotoryczne 313
 - 12.1.3. Ogólny stan zdrowia 313
- 12.2. Rozwój poznawczy 314
 - 12.2.1. Inteligencja psychometryczna 314
 - 12.2.2. Prywatne teorie inteligencji 315
 - 12.2.3. Myślenie postformalne 316
 - 12.2.4. Wiedza „ekspertywna” 316
- 12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny 317
 - 12.3.1. Kryzys wieku średniego 317

- 12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej 318
- 12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie 319
- 12.4. Rozwój osobowości 320
 - 12.4.1. Modele stabilności 320
 - 12.4.2. Modele wzrostu 322
- 12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości 323

13. PÓŻNA DOROSŁOŚĆ 326

Maria Straś-Romanowska

- 13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości 326
- 13.2. Biologiczny wymiar starzenia się 327
 - 13.2.1. Mechanizmy starzenia się 328
- 13.3. Społeczny wymiar starzenia się 330
 - 13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych 331
 - 13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości 331
- 13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego 333
 - 13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych 333
 - 13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości 337
 - 13.4.3. Mądrość człowieka starego 342
- 13.5. Jakość życia w późnej dorosłości 344
- 13.6. Kres życia – umieranie 345
- 13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości 347

III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA 351

redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji 352

14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA 353

Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska

- 14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu 353
- 14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz 354
- 14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym 355
- 14.4. Metapoznanie 356
 - 14.4.1. Istota, struktura, rozwój 356
 - 14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą 357
 - 14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania 358
- 14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania 359
 - 14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej 359
 - 14.5.2. Etapy nauczania 361
- 14.6. Podsumowanie 363

15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM 364

Adam Niemczyński

- 15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 364

- 15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym 365
 - 15.2.1. Natywizm i charakter moralny 365
 - 15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm 367
- 15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny 368
- 15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 373
- 15.5. Podsumowanie 376

16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW 379

Jan Łuczyński

- 16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju 379
 - 16.1.1. Nabywanie wiedzy 380
 - 16.1.2. Orientacja w świecie wartości 381
 - 16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych 383
 - 16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym 387
 - 16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem 388
- 16.2. Zarządzanie edukacyjne 390
- 16.3. Podsumowanie 391

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej 393

17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO 395

Ludwika Wojciechowska

- 17.1. Rodzina: definicje i właściwości 395
- 17.2. Teorie rozwoju rodziny 396
- 17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków 402
- 17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia 405
- 17.5. Podsumowanie 405

18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI 407

Maria Czerwińska-Jasiewicz

- 18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407
 - 18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407
 - 18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408
 - 18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie 408
 - 18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania	411
18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież	411
18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży	412
18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości	412
18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży	412
18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji	413
18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości	414
18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań	414
18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież	415
18.5. Podsumowanie	416

19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ 419

Ludmiła Zając-Lamparska

19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się	419
19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się	421
19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych	421
19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych	424
19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się	425
19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym – samoocena i tożsamość	426
19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny	426
19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości	428
19.4. Podsumowanie	430

Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka 432

20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ 433

Małgorzata Kościelska

20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej	434
20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej	434
20.2.1. Wady genetyczne	434
20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego	435
20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności	435

20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska	436
20.2.5. Trauma psychiczna	436
20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne	436
20.2.7. Procesy inwolucyjne	436
20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej	436
20.3. Ogólne zasady wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną	437
20.3.1. Wspomaganie biofizyczne	437
20.3.2. Wspomaganie środowiskowe	437
20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne	438
20.3.4. Wspomaganie psychologiczne	438
20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne	439
20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia	439
20.4.1. Okres przed narodzeniem	439
20.4.2. Narodziny	440
20.4.3. Dzieciństwo	440
20.4.4. Okres szkolny	441
20.4.5. W kierunku dorosłości	442
20.5. Podsumowanie	444

21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ 446

Ewa Piśula

21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum	446
21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem	448
21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja	449
21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym	450
21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem	451
21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych	452
21.3.1. Problemy związane z dorastaniem	452
21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości	453
21.4. Podsumowanie	453

SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH 455

LITERATURA CYTOWANA 461

INDEKS NAZWISK 514

INDEKS RZECZOWY 527

WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI 536

O AUTORACH 537